

Н. О. Онуфрієнко,

старший викладач кафедри теорії та історії педагогіки

Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена актуальній проблемі готовності майбутніх учителів суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності. Охарактеризовано сутність, структуру та критерії готовності майбутніх учителів суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності.

Ключові слова: суспільствознавство, професійна підготовка, готовність, майбутні вчителі.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти, суспільствознавство є однією з провідних освітніх галузей. До її структурних компонентів належать: історія України, історія рідного краю, всесвітня історія, право, мораль, філософія, економіка, громадянська освіта. Завданнями освітньої галузі «Суспільствознавство» є: підготовка учнів до взаємодії із соціальним середовищем, до самореалізації як особистостей в умовах багатоманітного світу через засвоєння комплексу знань, формування відповідних компетенцій; формування в учнів національних та загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення та поваги до інших народів, правової свідомості, економічного мислення, критичного мислення, навичок оцінювання суспільних явищ і процесів, життєвих, соціалізуючих, комунікативних, інтелектуально-інформаційних навичок, почуття власної гідності, відповідальності, особистого ставлення до подій і явищ суспільного життя, досвіду емоційно-оцінної діяльності; здатності визначати власну активну життєву позицію, робити свідомий вибір, встановлювати особистісні цілі, спрямовані на розвиток суспільства, держави, забезпечення власного добробуту й добробуту своєї родини. Через зміст освітньої галузі «Суспільствознавство» розкривається сутність соціальних явищ і процесів, що відбуваються в ході історичного розвитку людства загалом і українського народу зокрема. Змістове наповнення галузі спрямоване на виховання в особистості рис патріота України, активного компетентного громадянина, людини з демократичними і гуманістичними цінностями [1, 888].

Суспільство завжди ставило високі вимоги до рівня професійної діяльності вчителя суспільствознавчих дисциплін, до його наукового світогляду, теоретичної, практичної і методичної готовності. Це пояснюється тим, що суспільствознавча освіта є надзвичайно важливим чин-

ником впливу на суспільство, на його настрої та громадську думку. Еволюція сучасної освіти, її інтернаціоналізація, зміна пріоритетів і якості шкільної освіти неминуче ведуть до зміни тієї ролі, яку традиційно виконував учитель суспільствознавчих дисциплін. Сучасна школа втрачає монопольне право на освіту, а вчитель перестає бути єдиним носієм знань. Безумовно, не тільки вчителі суспільствознавчих дисциплін виховують майбутніх громадян, проте їхня роль залишається провідною. Щоб зберегти за собою цю роль, вчитель повинен прийняти виклик часу, вдосконалювати себе відповідно до його вимог [7, 17]. Тому надзвичайно актуальною сьогодні є проблема готовності майбутніх учителів суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності.

Дослідженню проблем професійної підготовки та діяльності вчителів суспільствознавчих дисциплін присвятили свої праці К. О. Баханов, А. А. Булда, І. А. Мішина, С. О. Нікітчина, О. І. Пометун, А. М. Старєва, Ф. Г. Турченко, О. Ф. Турянська, О. А. Удод та ін. Вагомий внесок у розкриття питань діагностики готовності студентів до професійної діяльності зробили В. С. Аванесов, А. О. Андрущук, В. П. Безпалько, В. А. Козаков, В. І. Лозова, П. М. Олійник, В. А. Семиченко.

Проте, незважаючи на численні дослідження, їй досі не існує єдиного підходу щодо визначення сутності та складників готовності майбутніх учителів суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності.

Мета статті — охарактеризувати сутність, складники та критерії готовності майбутніх учителів суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності.

Поняття «готовність до діяльності» вивчається як педагогами, так і психологами. Готовність до діяльності визначається як стан мобілізації психологічних та психофізіологічних

систем людини, що забезпечують виконання певної діяльності. У психології виокремлюють кілька аспектів готовності до діяльності: операційний — володіння певним набором способів дії, знань, умінь та навичок, а також можливості набуття нового досвіду в межах певної діяльності; мотиваційний — система спонукальних якостей щодо певної діяльності (мотиви пізнання, досягнення, самореалізації тощо); соціально-психологічний — рівень зрілості комунікативної сфери особистості, вміння здійснювати колективно розподілену діяльність, підтримувати стосунки в колективі, уникати деструктивних конфліктів; психофізіологічний — готовність систем організму діяти в цьому напрямі. При цьому кожний стан готовності до діяльності визначається сполученням різних факторів, що визначають різні рівні та аспекти готовності. Залежно від змісту діяльності та умов її здійснення провідним може стати один із таких аспектів [1, 137–138].

У наукових дослідженнях простежується тісний взаємозв'язок між педагогічною діяльністю вчителя та готовністю до цієї діяльності, який розглядається у наступних контекстах: особистісному, який тлумачить готовність як прояв індивідуальних особистісних якостей залежно від характеру майбутньої діяльності (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьев, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн); особистісно-діяльнісному, який визначає готовність як цілісний прояв усіх сторін особистості, що дає можливість ефективно виконувати свої функції (М. І. Дяченко, Л. О. Кандибович, В. О. Сластьонін); функціональному, що визначає готовність як уміння мобілізувати необхідні психічні та фізичні функції для реалізації певного виду діяльності (Є. П. Ільїн, М. Д. Левітов).

Професійна діяльність учителя суспільствознавчих дисциплін та готовність до цієї діяльності перебувають у тісній взаємозалежності. Готовність є передумовою ефективності професійної діяльності майбутнього учителя суспільствознавчих дисциплін, допомагає адаптуватися до умов праці та підвищувати свою кваліфікацію.

Основною тенденцією вивчення готовності майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності є визначення цієї якості як складного багаторівневого особистісного новоутворення. Готовність виникає внаслідок набуття людиною досвіду, що ґрунтується на формуванні позитивного ставлення до діяльності, усвідомленні мотивів і потреб, об'єктивації її предмета і способів взаємодії з ним. Емоційні, вольові та інтелектуальні характери-

стики поведінки особистості є конкретним вираженням готовності на рівні явища. Складники готовності — єдність особистісного та процесуального компонентів. Готовність, з одного боку, є особистісною (емоційно-інтелектуальна, вольова, мотиваційна, що поєднує інтерес, ставлення до діяльності, почуття відповідальності тощо), а з іншого боку — операціонально-технічною, що містить інструментарій педагога (професійні знання, уміння, навички і засоби педагогічного впливу) [5, 228].

У психолого-педагогічній літературі, присвяченій проблемам підготовки учителя, традиційно виокремлюють три основні стадії його професіоналізації: допрофесійну стадію, стадію професійного навчання, стадію самостійної професійної діяльності. На кожній з цих стадій вирішуються специфічні завдання професійного розвитку, формуються конкретні професійні новоутворення. Об'єктивним результатом першої стадії є прийняття педагогічної професії як форми професіоналізації та вибір конкретного навчального закладу. Результатом другої стадії є формування готовності студента до професійної діяльності, що передбачає певний рівень розвитку педагогічної мотивації, сформованість педагогічних знань та умінь, розвиток професійно важливих та професійно значущих якостей особистості. На стадії самостійної професійної діяльності продовжується становлення особистості й діяльності педагога, учитель досягає певного рівня майстерності, професійної ідентичності та професійної зрілості. Спираючись на це, можна сказати, що результатом другої стадії є готовність майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності.

Готовність майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності має два аспекти: теоретичний і практичний. Теоретична готовність складається з психолого-педагогічних та спеціальних знань, які реалізуються через практичну діяльність. У найбільш загальному вигляді вимоги до змісту теоретичних знань майбутніх вчителів суспільствознавчих дисциплін відображені в освітньо-кваліфікаційній характеристиці випускника вищого навчального закладу (ОКХ) та освітньо-професійній програмі підготовки (ОПП). Теоретична готовність майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін визначається наявністю: *аналітичних умінь* (аналізувати події; осмислювати роль кожного елемента в структурі цілого й у взаємодії з іншими; правильно діагностувати явище; знаходити в суспільствознавчій науці положення, висновки, закономірності, що відпові-

дають логіці даного явища; формулювати стрижневе завдання теми (проблему); знаходити способи оптимального вирішення цього завдання); *прогностичних умінь*, які пов'язані з управлінням педагогічним процесом і передбачають чітке усвідомлення вчителем мети його діяльності, спрямованої на очікуваний результат (постановка педагогічних цілей і завдань; вибір способів досягнення цілей і завдань; передбачення результату; передбачення можливих відхилень і небажаних явищ; визначення етапів педагогічного процесу; орієнтовне оцінювання передбачуваних витрат засобів та часу учасників педагогічного процесу; планування змісту взаємодії учасників педагогічного процесу); *проективних умінь*, які забезпечують конкретизацію цілей навчання та виховання і поетапну їх реалізацію (переведення цілей і змісту освіти та виховання у конкретні педагогічні завдання; обґрунтування способів їх поетапної реалізації; планування змісту і видів діяльності учасників педагогічного процесу з урахуванням їхніх потреб та інтересів, можливостей матеріальної бази, власного досвіду й особистісно-ділових якостей; планування індивідуальної роботи з учнями для розвитку їхніх здібностей, обдарувань; планування системи прийомів стимулювання активності учнів; планування розвитку виховного середовища і зв'язків з батьками та громадськістю).

Отримані під час навчання теоретичні знання складають основу майбутньої професійної діяльності вчителя суспільствознавчих дисциплін. Проте відсутність досвіду практичної роботи (зокрема досвіду організації діяльності учнів, зосередження їхньої уваги на найбільш важливих моментах матеріалу, що вивчається, розподілу власної уваги між всіма учнями тощо) часто викликає ускладнення у вчителя-початківця. Тому майбутньому вчителю суспільствознавчих дисциплін для успішної адаптації та роботи в загальноосвітній школі необхідно навчитися застосовувати отримані знання на практиці.

Зміст практичної готовності майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін виражається у зовнішніх (предметних) умінях, тобто в діях, які можна спостерігати. До них належать: *мобілізаційні уміня*, зумовлені привертанням уваги учнів і розвитком у них стійких інтересів до навчання; формуванням потреби у знаннях, праці, інших видах діяльності; озброєнням учнів навичками навчальної роботи; формуванням в учнів активного, самостійного і творчого ставлення до суспільних явищ; *інформаційні уміня*, які пов'язані не тільки з безпосереднім викладом навчальної інформації, а й з методами її

отримання і обробки (уміння доступно викладати навчальний матеріал з урахуванням специфіки предмета, рівня підготовки учнів, їхнього життєвого досвіду і віку; логічно правильно будувати процес передавання навчальної інформації, використовуючи різні методи та їх поєднання; доступно, лаконічно й виразно формулювати питання; ефективно використовувати технічні засоби навчання, засоби наочності; за необхідності оперативно змінювати логіку і спосіб викладу матеріалу; уміння й навички роботи з різними джерелами інформації; уміння переробляти інформацію відповідно до цілей і завдань педагогічного процесу); *розвивальні уміня* (створення проблемних ситуацій та інших умов для розвитку пізнавальних інтересів учнів; стимулювання пізнавальної самостійності та творчого мислення; здійснення індивідуального підходу до учнів; *орієнтаційні уміня*, які спрямовані на формування морально-ціннісних установок вихованців, їх наукового світогляду [3, 68].

Таким чином, практична готовність майбутніх учителів суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності виражається у наявності організаторських та комунікативних умінь, які формуються під час навчальної діяльності студентів академічного типу (традиційні лекції та семінари) та навчально-професійної діяльності (під час проходження педагогічної практики). Сьогодні спостерігається недостатня сформованість саме практичного компонента професійної готовності майбутніх учителів суспільствознавчих дисциплін. Досвід практичної діяльності, максимально наближений до діяльності учителя, студенти отримують під час проходження педагогічної практики. За весь період навчання майбутні вчителі суспільствознавчих дисциплін проходять педагогічну практику чотири рази, що складає загалом кілька місяців з чотирьох-п'яти років навчання і є, на нашу думку, недостатнім терміном для набуття необхідних умінь і навичок. Одним з можливих виходів у цій ситуації є посилення діяльнісно-операційного компонента в процесі навчання та застосування методів педагогічної діагностики.

У сучасних умовах підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності формування знань не є головною метою (знання заради знань). Знання та вміння як одиниці освітнього результату необхідні, проте їх недостатньо для того, щоб бути успішним у майбутній професійній діяльності. Ідея марності знань, умінь та навичок, що не реалізуються у діяльності, знайшла своє відображення у компетентнісному підході, який протистоїть пасивності навчання, формалізму і

трансляції готових знань. Суспільству необхідні фахівці, які не тільки мають знання та уміння, а й здібності, що дають їм змогу адаптуватися до сучасних технологій, успішно переходити з одного виду діяльності до іншого, самостійно поповнювати знання та ефективно їх використовувати [2].

Для майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін сьогодні надзвичайно важливою є не стільки енциклопедична грамотність, скільки здатність застосовувати знання та вміння для вирішення конкретних ситуацій і проблем, що виникають у реальній професійній діяльності. Тому майбутньому педагогові необхідні не лише професійні знання, вміння та навички, а й здатність творчо підійти до справи, готовність швидко приймати рішення у нестандартній ситуації та брати на себе відповідальність за нього, готовність змінюватися та пристосовуватись до нових потреб, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, навчатись упродовж життя, іншими словами — професійна компетентність, у якій акумулюються сучасні вимоги до результату професійної освіти, а оцінкою якості навчання має бути ефективність професійної діяльності фахівця [6, 4]. Отже, готовність майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності розглядається нами як складне особистісне утворення, що забезпечує необхідні умови для виконання професійної діяльності, формування професійної компетентності вчителя суспільствознавчих дисциплін, його сталого професійного зростання.

Компонентами готовності майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності є: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний. *Мотиваційно-ціннісний компонент* є домінантним у структурі готовності майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності та охоплює: систему професійно значущих потреб, настанов, інтересів особистості майбутнього вчителя; активне, позитивне емоційне ставлення до педагогічної діяльності; інтерес до професії вчителя суспільствознавчих дисциплін; професійно значущі якості особистості; наявність мотивації на досягнення успіху в професійній діяльності; сформовану професійно-педагогічну спрямованість; ціннісне ставлення до майбутньої професії; цінність роботи та спілкування з дітьми; цінність самореалізації та самовдосконалення; відповідальність за результати своєї праці. *Когнітивний компонент* є основною характеристикою пізнавальної сфери особистості майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін, складає теоретичне підґрунтя май-

бутньої професійної діяльності та містить: глибокі знання в галузі суспільствознавчих дисциплін та методик їх викладання; фундаментальні знання з психології та педагогіки; систему знань щодо самоорганізації та самовдосконалення в майбутній професії. *Операційно-діяльнісний компонент* містить: систему вмінь і навичок моделювання професійної діяльності учителя суспільствознавчих дисциплін; загальні уміння технологічного характеру (діагностування, визначення завдань навчально-виховної роботи та її змісту, добір засобів реалізації); володіння сучасними методами, формами, засобами і технологіями навчання, виховання і розвитку особистості учнів; уміння реалізації суб'єктно-суб'єктної взаємодії у процесі професійної діяльності; володіння культурою педагогічного спілкування; володіння комунікативною культурою індивідуальної та групової взаємодії; розвинене літературне усне і писемне мовлення; уміння розподіляти та концентрувати увагу, діяти в публічній ситуації; володіння сучасними інформаційними технологіями; володіння ефективними методами і прийомами міжособистісного спілкування; уміння визначити особистісні особливості й емоційний стан інших людей та обирати адекватні способи спілкування з ними; уміння встановлювати психологічний контакт зі співрозмовниками; толерантність; адекватну самооцінку, саморегуляцію, самокорекцію.

Виділені компоненти тісно пов'язані між собою і складають основу готовності майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності. Визначення сутності й змісту готовності майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності дало нам змогу встановити критерії для кожного з компонентів. Критерій визначимо як суттєву ознаку, спираючись на яку можна визначити рівень готовності майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності. *Мотиваційно-ціннісний компонент*: сформована педагогічна спрямованість; емоційно позитивне ставлення до суб'єкта (учня), об'єкта (педагогічного процесу) і засобу діяльності (навчання і виховання); наявність професійних мотивів та взірців. *Когнітивний компонент*: загальноінтелектуальний рівень розвитку особистості майбутнього учителя; знання про структуру особистості учня, її вікові зміни, цілі й засоби педагогічного впливу в процесі її формування і розвитку; система загальнопедагогічних та фахово значущих знань. *Операційно-діяльнісний компонент*: система загальнопедагогічних та фахово значущих умінь; сформованість педагогічних умінь щодо організації і здійснен-

ня навчального та виховного впливу на особистість учня; прагнення спілкуватися з дітьми, передаючи їм свій досвід та знання; рівень комунікативної культури; потреба у самоосвіті, самовдосконаленні; сформованість умінь та навичок самостійної роботи; наявність адекватної самооцінки, самоконтролю.

Отже, готовність майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до професійної діяльності синтезує в собі, по-перше, загальні вимоги до педагога як особистості, по-друге, особливості його професійної діяльності, по-третє, конкретний прояв цих властивостей, вимог, особливостей у діяльності окремого вчителя.

Статья посвящена актуальной проблеме готовности будущих учителей обществоведческих дисциплин к профессиональной деятельности. Охарактеризована сущность, структура и критерии готовности будущих учителей обществоведческих дисциплин к профессиональной деятельности.

The article is devoted to the actual problem of future social-sciences teachers' readiness to carry out their professional activity. The essence, structure and criteria of future social-sciences teachers' readiness for their professional activity have been characterized.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
2. *Иванова И. Ю.* Компетентностный подход в становлении профессионально-педагогической деятельности будущего учителя / И. Ю. Иванова // Педагогические науки. — 2006. — № 3. — С. 121–125.
3. *Левітас Ф. Л.* Методика викладання історії. Посібник учителя / Ф. Л. Левітас, О. О. Салата. — Х. : Вид. група «Основа», 2006. — 96 с.
4. *Орлов А. А.* Динамика личностного и профессионального роста студента педвуза / А. А. Орлов, Е. И. Исаев, И. Л. Федотенко, И. М. Туревский // Педагогика. — 2004. — № 3. — С. 53–60.
5. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2005. — 495 с.
6. *Пехота О. М.* Особистісно орієнтована освіта і технології // Неперервна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. — К. : Віпол, 2000. — С. 274–318.
7. *Пометун О. І.* Актуальні засади сучасного етапу розвитку шкільної історичної освіти // Актуальні проблеми трансформації соціогуманітарної освіти : зб. наук. пр. за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції (4–5 грудня 2003 р.). — Кам'янець-Подільський, 2004. — С. 17–20.